

© *О. І. Афанасьєв*

противоречием (рассогласованием), которое порождает оценочность и негативные эмоции. Далее активизируются интрапсихические формы преодоления противоречия (рассогласования) на основе трансценденции.

Толерантное поведение возможно в результате актуализации, прежде всего, такого личностного ресурса, как ценностно-смысловые образования. Поэтому в рамках акмеологии толерантность в межличностном общении понимается нами как неотъемлемая характеристика (показатель) зрелости личности.

Поскольку толерантность трактуется нами как культурная универсалия и как возможная ценностная ориентация личности, в дальнейшие исследовательские задачи входит сопоставление ценностной установки на толерантность конкретной личности с базовыми культурными константами (универсалиями) всеобщей и индивидуальной культуры. Таким образом, содержание ценностно-смысловых и мотивационно-потребностных образований личности определяет специфику проявления толерантности-интолерантности в межкультурном общении.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Асмолов А. Г. Стратегия социокультурной модернизации образования: на пути к преодолению кризиса идентичности и построению гражданского общества / А. Г. Асмолов // Вопросы образования. – № 1. – 2008. – С. 65-86.
2. Социологическая энциклопедия слов. – М., 1997. – С. 187.
3. The Encyclopedia of Philosophy / Paul Edwards. – London, 1967. – Vol. 8. – P. 143-146.
4. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме / В. А. Лекторский // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46-54.
5. Валитова Р. Р. Толерантность: порок или добродетель? / Р. Р. Валитова // Вестник Моск. унта. Сер. 7, Философия. – 1996. – № 1. – С. 33-37.
6. Хомяков М. Б. Толерантность: парадоксальная ценность [Электронный ресурс] / М. Б. Хомяков. – Режим доступа: /www.old.jourssa.ru/2003/4/4aHomjakov.pdf.
7. Декларация о культуре мира. [Электронный ресурс] / Декларация о культуре мира. – Режим доступа: www.tolz.ru/library/?id=440.
8. Рахманин В. С. Демократия: конфликтность и толерантность / В. С. Рахманин, А. В. Глухова. – Воронежский гос. ун-т, 2002. – 401 с.
9. Большой энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия, СПб.: Норинт, 1997. – С. 589.
10. Бодрилин А. П. Проблема толерантности в свете учения о ценностях / А. П. Бодрилин // Вестник РУДН. Сер. философия. – 1999. – № 1. – С. 206-213.
11. Декларация принципов толерантности. [Электронный ресурс] / Декларация принципов толерантности. – Режим доступа: www.tolerance.ru > declar.html.
12. Роджерс К. Свобода учиться / К. Роджерс, Д. Фрейберг. – М.: Смысл, 2002. – С. 37-46.
13. Любачевская Е. А. Толерантность к неопределенности как личностный феномен / Е. А. Любачевская. // Акмеология. Научно-практический журнал. – 2013. – № 3. – С. 78-80.
14. Скворцов Л. В. Толерантность: иллюзия или средство спасения? / Л. В. Скворцов // Октябрь. – № 3. – 1997. – С. 97-103.

УДК 167

О. І. Афанасьєв - доктор філософських наук, доцент кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету

КІЛЬКІСНИЙ І ЯКІСНИЙ ПІДХОДИ В ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІНАХ (ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

Підхід, заснований на кількісних методах в історичних дисциплінах, пов'язаний з науковими тенденціями в гуманітаристиці. Підхід, що орієнтується на якісні методи, відповідає художньо-нарративному стилю історичних праць. Обидва підходи мають розглядатися як додаткові.

Ключові слова: гуманітаристика, додатковість, квантитативні і квалітативні підходи, теорія, метод, науковість, історія.

КОЛИЧЕСТВЕННЫЙ И КАЧЕСТВЕННЫЙ ПОДХОДЫ В ИСТОРИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИНАХ (ФИЛОСОФСКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

Подход, основанный на количественных методах в исторических дисциплинах, связан с научными тенденциями в гуманитаристике. Подход, ориентирующийся на качественные методы, соответствует художественно-нарративному стилю исторических трудов. Оба подхода должны рассматриваться как дополнительные.

Ключевые слова: гуманитаристика, дополнительность, квантитативные и квалитативные подходы, теория, метод, научность, история.

QUALITATIVE AND QUANTITATIVE APPROACHES IN HISTORICAL SCIENCES (PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS)

An approach, based on quantitative methods in historical sciences, is associated with scientific tendencies in humanitaristics. An approach that focuses on qualitative methods corresponds to the artistic and narrative style of historical works. Both approaches should be considered as complementary ones.

Keywords: humanitaristics, complementarity, quantitative and qualitative approaches, theory, method, scientific character, history.

Історію звично відносять до гуманітарних наук. Але мало хто усвідомлює, що гуманітарність тут проявляється головним чином у літературному вимислі та літературній образотворчості, без яких не обходиться жоден історичний текст. Це чітко видно в найперших історичних текстах. «Історія» Геродота, містить розповіді про царів і героїв, вдачі і звичаї, перемішані з чудовими пригодами і різними передвістями [6]. Геродотівська «Історія» не випадково вважається першим прозовим твором європейської цивілізації.

Новий час, хоча і висунув більш строге розуміння науковості, зберіг глибоку залежність історичного матеріалу від філософії і літературного стилю викладу. Можна навіть углядіти спорідненість історичності гегелівської діалектики духу, що обґрунтовує можливість зміни людської свідомості в часі, з історичним романом, де, наприклад, В. Скот змальовує людей минулого не схожими на вже змінених сучасних людей, вводячи в літературу так званій історичний колорит. Історик О. Тьєрі вдається до драматичних і мальовничих засобів не для того, щоб прикрасити свою розповідь. Науковий метод Тьєрі необхідно включає в себе метод художній [15, с. 108-109].

Історію стали називати наукою на межі XVIII і XIX ст. не стільки за ретельність розробки фольклорних, архівних, літературних джерел, що, зрозуміло, мало певне значення, скільки завдяки усвідомленню величезного виховного потенціалу літературно-історичних текстів і появи відповідних інституційних структур: кафедр, факультетів, товариств, дипломів та інших атрибутів академічного статусу. Художній стиль історичних праць продовжував залишатися невід'ємною ознакою історичної науки. Навіть пристосована до потреб історіографії герменевтика як метод розуміння текстів містить психологічні, моральні та виразні підстави. «...Інтерпретатор має право розглядати тексти незалежно від їх претензій на істину як чисто виразні феномени. Навіть історія представляється Шлейєрмахеру лише видовищем вільної творчості, правда, видовищем божественної продуктивності, а історичний підхід він розуміє як споглядання цього великого видовища і насолоду ним» [5, с. 44]. У працях найбільших німецьких істориків XIX ст. Л. фон Ранке та І. Г. Дройзена історія не стільки знання про деякий об'єкт, скільки засіб самопізнання і розвитку особистості. Багато сучасних авторів, відзначаючи нарративність історичних теорій, мало не ототожнюють історичні концепції з літературним оповіданням [16, с. 13].

Водночас, паралельно створювалася «позитивна» дослідницька історія в працях О. Конта, Е. Лавіса, І. Тена. Робота вченого-історика тут будувалася за загальнонауковою схемою, як перевірка гіпотез емпіричними даними з їх кількісною обробкою. Історики «позитивного» напряму заклали традиції активного використання теорій і кількісних методів психології, соціології, економіки. Ця традиція зберігається, наприклад, в «серійній» історії [2].

Таким чином, вимальовується дилема: історія повинна бути наукою, використовуючи кількісні методи та інші суворі наукові засоби, або, обмежившись якісними описами, остаточно ототожнити себе з літературою. Метою статті є висунення припущення про додатковість цих двох взаємовиключних підходів.

Квантитативні підходи в історичних дослідженнях включають в себе різні теорії, методи, моделі. Об'єднуючим початком служить застосування в них кількісних засобів. Але дане застосування досить різноманітне. Безліч кількісних методів можна звести до двох. У першому випадку кількісні методи служать для обробки великої кількості допоміжного матеріалу, який використовується переважно для ілюстрації тих чи інших положень, але не визначає саме дослідження. Це можуть бути способи обробки кількісних історичних даних на різних обчислювальних пристроях або ж відповідний тип джерел, що містить величезний масив інформації. У другому випадку кількісні методи в ході історичного дослідження є визначальними. Вони спрямовані на встановлення закономірностей, наприклад, за допомогою статистичних методів і математичних моделей, визначення тенденцій і перспектив, які до цього були невідомі, особливо у зв'язку з завданнями аналізу масових явищ. Можлива також квантифікація якісних даних з подальшою обробкою тими чи іншими математичними методами з метою перевірки гіпотез, а не для отримання статистичних ілюстрацій. Вражаючим результатом математичного моделювання історії було моделювання Пелопоннеських воєн, в результаті чого виявилися істотно уточненими і виправленими деякі, здавалося б, непорушні емпіричні дані, наприклад ціни на продукти харчування [9]. Іншим переконливим прикладом було визначення особливості авторського стилю середньовічних текстів на основі структури парних зустрічальностей граматичних класів, і використання їх в задачах атрибуції [4].

Істотна перевага таких підходів в тому, що вони обмежують до мінімуму суб'єктивні судження історика. Крім того, квантитативні підходи здатні відтворити психологічні, соціальні, економічні структури, ставлячи серйозну перешкоду переважанню ізольованих, виняткових, неповторних історичних феноменів. Нарешті, з'являється можливість позбутися від закидів в ідеологічній заангажованості та філософської залежності історика. Дійсно, майже все XIX ст. і більшу частину XX ст. історична наука розвивалася на основі концептуалізації ідеї прогресу, а звернення до філософії обумовлювалося потребою в якійсь загальній ідеї, в глобальній історії, без чого ізольована історична подія позбавлялася розуміння. Подія або феномен був важливим, етапним, якщо ставав політично або телеологічно значущим. Іншими словами, мінімум науковості компенсувався максимумом ідеологізації та філософствування. Така історія абсолютно природно виявлялася наративною. Квантитативні підходи дозволяють перевести оповідання в кількісну таблицю, класифікацію, математичну модель, жорстку логічну конструкцію.

Подібна квантифікація мала в історичній науці цілий спектр проявів, але всі вони орієнтувалися на кількісні методи і в цілому на модель наукового дослідження, прийняту в природничих науках. Можна згадати марксистський класовий аналіз, де кількісні підрахунки займали важливе місце, хоча історизм і наративізм в цілому, мабуть, переважали. Цікаві результати дали структуралістські дослідження школи Анналів, що поставили в центр своїх досліджень суспільство в цілому, намагаючись розкрити пояснюючі його глибинні структури, наприклад, ментальності, які існують протягом великих часових відрізків, що вимагало істотного розширення і, відповідно, кількісного аналізу емпіричної бази історичної науки. Слід назвати також кількісні підходи в історії соціології та економіки в рамках концепції «серійної» історії. Тут в ході дослідження історичної реальності предметом розгляду стають не окремі, ізольовані в часі і в просторі факти, події або індивіди, а ряди однорідних одиниць, що представляють своєрідні тимчасові серії. Це дозволяє реконструювати чітку цілісність економічної чи соціальної дійсності з однакових або порівнянних явищ протягом певного проміжку часу. Найбільш вражаючим квантитативним дослідженням такого типу була книга Ле Руа Ладюрі «Селяни Лангедоку», в якій розглядалася «історія без людей», заснована на статистичному аналізі взаємозв'язків довгих циклів динаміки населення і цін на продукти харчування [3, с. 4].

Квантитативні методи мають певну сферу ефективного застосування, але чи може ця сфера безмежно розширюватися або існують межі застосування квантитативних методів і математичних моделей? Не виключено, що межі обмежені як цілями досліджень та їх науковим рівнем, так і можливостями і специфікою математичного знання [12, с. 299, с. 322]. Ймовірно, еволюційну історичну модель проблематично уявити в математичній формі.

Багато історичних феноменів можна вивчати так само, як і відповідні соціологічні або економічні проблеми з використанням відповідного апарату. Такі проблеми, як доступ широких верств населення до освіти, читання газет і книг або ставлення до смертної кари, можна вивчати за допомогою статистичних методів і діаграм, подібно до того, як аналізуються промислове і сільськогосподарське виробництво або торгівлі взаємозв'язки. У цьому сенсі квантитативні підходи в історичних дослідженнях являють собою своєрідне проникнення разом з методами також і

відповідних їм понять з інших сфер науки, які необхідно адаптувати до даної дисциплінарної специфіки. Соціологічні, математичні та інші методи, використані, наприклад, при вивченні соціальних класів, можуть бути на думку ряду дослідників використані для кількісного аналізу, наприклад, культурних еліт в провінційних академіях. Відповідно потрібне перевизначення, насамперед, змісту таких понять, як «культура», «менталітет», «поведінка», «соціальна практика» тощо [17, с. 17]. У інших істориків і методологів мова не йде про радикальне розширення категоріального апарату соціально-гуманітарних дисциплін та адаптації всіх понять, супроводжуючих той чи інший метод. Однак, треба бути готовим до того, що застосування «чужорідних», хоча і адекватних, методів може породити і нові проблеми. Так сталося при використанні досить універсальних математичних моделей, розроблених в рамках теорії нелінійних динамічних систем і математичної теорії хаосу. Виявилось, що цей підхід відкриває для істориків перспективи постановки та аналізу проблеми альтернатив історичного розвитку [8]. Але ж історія не знає умовного способу!

Квалітативні підходи, на відміну від квантитативних, не приймають до уваги кількісних методів, не орієнтуються на ідеали класичної науки, наполягають на непереможній специфіці історичного і взагалі гуманітарного дослідження, нерідко використовують філософські принципи, особливо зі сфери філософії історії, а часто з новітніх філософських доктрин, їх методологічність обмежується набором більш-менш певних вимог і не включає методів як послідовності дослідницьких дій. Вважати такі дослідження ненауковими або недостатньо науковими було б глибокою помилкою, бо тут дійсно враховується невідповідність особливості гуманітарних дисциплін і нерідко досягаються важливі результати як у самому дослідженні, так і в плані виявлення нових дослідницьких перспектив. Квалітативні підходи досить різноманітні. Це може бути вивчення окремого історичного персонажу в рамках мікроісторії. Тут часто використовуються непрямі свідчення, ознаки і прикмети. Перевага віддається такій процедурі дослідження, коли історик йде від деякого окремого випадку, який надзвичайно індивідуальний, і неможлива його редукція до типового, який важко підігнати під певні правила, норми [13, с. 181]. Тут дійсно враховується специфічна особливість мікроісторичного підходу. Подання конкретних фактів показує реальне функціонування тих аспектів життя суспільства, які були б спотворені в процесі узагальнення або кількісної формалізації [13, с. 180]. Тому у відомій книзі «Сир і черви» знаменитий представник мікроісторії К. Гінзбург не прагне виявити ні закономірності епохи, ні типовість поведінки історичних агентів, а просто на підставі документів реконструює думки, почуття і поведінку фріуланського мельника, який жив у шістнадцятому столітті, якого судила інквізиція і який був засуджений до смертної кари за свої неординарні думки про походження Бога і ангелів. У таких випадках, по-перше, не можна обійтися без високого рівня кваліфікації, інтуїції, таланту та інших суб'єктивних якостей історика, які безумовно впливають на результат, а це ставить питання щодо об'єктивності, точності та інших атрибутів науки. По-друге, виникає законний сумнів в плані науковості даного історичного опису, оскільки не виявляються ні закони, ні узагальнення, не представляються ні класифікації, ні типологізації. З цього приводу Гінзбург пише, що вибрати в якості об'єкта вивчення тільки те, що повторюється, і тому піддається вибудовуванню в серію чи статистичну сукупність, досліджувану квантитативно, «означає заплатити в пізнавальному сенсі дуже високу ціну» [7, с. 216]. Виникає досить непросте питання: вважати це ненаукою або міняти критерії, ідеали і норми науки?

Перебільшена увага до подібних випадків породжує ситуації, коли під впливом філософських доктрин, наприклад, постмодерністських, стверджується, що найбільш адекватне пізнання історичної дійсності досягається не на шляхах розвитку квантитативної методології і навіть не систематичним застосуванням формалізованого понятійного апарату математики і логіки, а в рамках інтуїтивного поетичного мислення з його асоціативністю, образністю, метафоричністю і миттєвими одкровеннями інсайту [11, с. 204]. Подібне історичне дослідження дійсно схоже на літературну творчість в рамках історичного роману, але істотно відрізняється від нього не квантитативною, а дослідницькою фактологічною і документальною точністю, що виключають непрофесійне фантазування, хоча і передбачають певний літературний дар.

Нові філософські концепції чи поняття інших наук, застосовані в історичних дослідженнях, часто сприяють прогресу історичного знання. Вони можуть викликати появу нових ракурсів в традиційних дослідженнях. Подібні процеси пов'язані, наприклад, з лінгвістичним поворотом в соціальній історії, з підвищенням уваги до герменевтики і семіотики [10, с. 115, с. 121]. Незважаючи

на звинувачення в ненауковості, квалітативні підходи користуються популярністю і дають результати. Тому не слід очікувати їх витіснення квантитативними підходами.

Квантитативні і квалітативні підходи в історичному дослідженні взаємодіють по-різному. Можна виявити їх тимчасову послідовність і поперемінне домінування, коли на тому чи іншому часовому відрізку переважають ті чи інші, можна побачити і їх конкуренцію, особливо в період їх «історичних зустрічей» або в ході їх методологічного зіставлення. Деякі дослідники, виділяючи в квантитативних підходах аналітичні аспекти, а в квалітативних – синтетичні, відзначають раціональність перших і їх емпірію, яка піддається математичній обробці, а у других – емоційно-інтуїтивістський стиль з властивим йому «чуттям» історичної ситуації. Іноді навіть вираховуються періоди домінування то одних, то інших, наприклад, протяжністю в 40-50 років [14, с. 10-11]. В цілому, враховуючи успіхи та обмеженості квантитативних і квалітативних підходів їх незвідність і протилежність, слід визнати їх додатковими [1].

Таким чином, можна констатувати, що квантитативні підходи в історичних дослідженнях відповідають науковим тенденціям в гуманітаристиці. Водночас художньо-описовий стиль історичних праць залишається невід'ємною ознакою історичної науки, продукуючи квалітативні підходи. Тому перспектива подальших методологічних вишукувань повинна виключити спроби повсюдного «обнаучування» історії. Обидва підходи мають розглядатися як додаткові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Афанасьев А. И. Гуманитарное знание и гуманитарные науки. / А. И. Афанасьев – Одесса: Бахва, 2013. – 288 с.
2. Афанасьев Ю. Н. Квантитативная, или серийная, историография. Ретроспективная клиометрия П. Шоню / Историзм против эклектики. Французская историческая школа "Анналов" в современной историографии. – М.: Мысль, 1980. – 277 с.
3. Бородкин Л. И. Квантитативная история в системе координат модернизма и постмодернизма // Новая и новейшая история, 1998. – № 5. – С. 3-16.
4. Бородкин Л. И. К вопросу о формальном анализе авторских особенностей стиля в произведениях Древней Руси. / Л. И. Бородкин, Л. В. Милов, Л. Е. Морозова // Методы количественного анализа текстов нарративных источников. – М.: Ин-т истории СССР, 1983. – 130 с.
5. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики: Пер. с нем./Общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. — М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
6. Геродот. История в девяти книгах. Книга вторая. Евтерпа.45 / Пер. Г. А. Стратановского. Общ. ред. С. Л. Утченко. Ред. пер. Н. А. Мещерский. – Л.: Наука, 1972. – 600 с.
7. Гинзбург К. Микроистория: две-три вещи, которые я о ней знаю // Современные методы преподавания новейшей истории. – М.: ИВИ РАН, 1996. – С. 207-236.
8. Гуревич А. Я. История конца двадцатого века. В поисках метода. – М.: Владос-пресс, 1999. – 345 с.
9. Гусейнова А. С. Опыт имитационного моделирования исторического процесса. / А. С. Гусейнова, Ю. Н. Павловский, В. А. Устинов – М.: Наука, 1984. – 157 с.
10. Джойс П. Конец социальной истории? // Современные методы преподавания новейшей истории. – М.: ИВИ РАН, 1996. – С. 114-141.
11. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М.: Интрада, 1996. – 256 с.
12. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. – М.: Наука, 1987. – 324 с.
13. Леви Дж. К вопросу о микроистории // Современные методы преподавания новейшей истории. – М.: Наука, 1996. – С. 167-190.
14. Петров В. М. Перспективы развития искусства: методы прогнозирования. / В. М. Петров, Л. Г. Бояджиева – М.: Русский мир, 1996. – 158 с.
15. Реизов Б. Г. Французская романтическая историография (1815–1830). – Л.: Изд-во ЛГУ, 1956. – 535 с.
16. Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2002. – 528 с.
17. Эмар М. Образование и научная работа в профессии историка: современные подходы // Исторические записки. Теоретические и методологические проблемы исторических исследований. – Вып. 1 (119). – М.: Прогресс, 1995. – С. 7-22.